

Ի Ս Մ Ա Յ Ի Լ Ի Ն Ե Ր Ը

Մահճետականությունը իր սկիզբի օրերուն իսկ երկու մեծ հատուածներու բաժնուած էր, Սիւննի եւ Շիի անուաններու տակ: Սիւննիները՝ մարգարէին մահէն վերջ՝ իբր օրինաւոր խալիֆաներ կը ճանչնային Ապուլէքիրը, Օմարը, Օսմանը եւ Ալին, որոնք յաջորդաբար զբաւած էին խալիֆայական աթոռը: Շիիները, առաջին երեք խալիֆաները բռնակալ յափըջտակիչներ նկատելով, ճիսյն Ալին կ'ընդունին իբրեւ առաջին եւ օրինաւոր խալիֆա, Մուհամմէտի յաջորդ: Մուհամմէտի մահէն վերջ՝ Ապուլէքիր, Օմար եւ Օսման շարունակելով իսլամական կրօնքը զինու զօրութեամբ տարածելու զաղափարը, իրենց յաղթական բանակները յառաջ խաղաղութեան Պաղեստին, Եգիպտոս եւ Սուրիա, զբաւելով բազմամարդ քաղաքներ եւ աւարի տալով բազմապիսի թանկարժէք հարստութիւններ: Իսկ Ալիի գործունէութեան կեդրոնները Իրաքի եւ Պարսկաստանի հարաւային շրջաններուն մէջ պարփակուած ըլլալով, անոր հետեւողները ինքնաբերաբար այդ երկիրներու ժողովուրդները եղած են: Հետեւեալ Շիի եւ Պարսիկները եւ Միջագետքի ժողովուրդէն ալ մաս ծը. իսկ Սիւննի, բաց ի Պարսիկներէն, բովանդակ մահճետական աշխարհի իսլամ հաւատաւորները:

Գալով Իսմայիլականութեան, այս ալ Շիի հատուածին մէկ բաժանումն է. ասոնք ալ Ալին կ'ընդունին՝ իբր մեծ իմամ, եւ կը հաւատան որ ան իր մէջ կը մարմնացնէ աստուածային զօրութեան եւ կատարեալ գիտակցութեան բոլոր թաքուն զաղտնիքները: Ալիէն սկսեալ Իսմայիլականներու ընդունած եօթը մեծ իմամներն են, Ալի-իսկ-Ապու Թալէպ, Հոսեան, Հիւսէյն-Ալի-դէյն-էլ-Ապէտին, Մուհամմէտ-էլ-Պաղը եւ Ճաֆեր-էլ-Սադըկ: Ճաֆեր իր կենդանութեան ժամանակ՝ իմամութեան կը բարձրացնէ անդրանիկ որդին Իսմայիլը, Իսմայիլ ալ, իր որդին՝ Մուհամմէտ-էլ-Մէքթուծը մարգարէ (նէպի) կը հռչակէ, ապալէս՝ հիմը զնելով Իսմայիլականու-

թեան: Մուհամմէտ-էլ-Մէքթուծի կը յաջորդէ Ճաֆեր-էլ-Մուսաուտագ եւ անոր ալ՝ Մուհամմէտ-էլ-Հապիպ: Մուհամմէտ-էլ-Հապիպ, Համայի մօտ Սէլիմիէի մէջ կ'ապրէր եւ գաղտնապէս կ'աշխատէր Իսմայիլականութիւնը տարածել: Ան ճանչցուած էր որպէս հեռատես քաղաքագէտ ծը եւ խորաթափանց մտքի տէր մէկը: Քրիստոնէութիւնը ինչ որ կը պարտի Պօղոս Առաքեալի, Իսմայիլականութիւնն ալ նոյնը կը պարտի Մուհամմէտ-էլ-Հապիպի: Իր իմամութեան երկարատեւ շրջանին, Օմմեան խալիֆաներու իշխած բոլոր երկիրները քարոզիչներ զրկեց ան, որոնք ճարպիկ միջոցներով իսլամ խաւերու մէջ մտնելով Իսմայիլականութեան տարածման համար աշխատեցան:

Իրաքի մէջ՝ Ալիի նահատակուած որդւոյն՝ Հասանի զամբանին պահպանը, Ապտուլլահ Պիլի Մէյ-մուհ-էլ-Գատտազ Պարսիկը, իրականին մէջ զբաղաշտական էր, բայց առ երեւոյթ Շիի ըլլալով, իբր ազգայնական ոգիով սնած անձնաւորութիւն ծը՝ իր որդին Ապտուլլահը կը կրթէ զբաղաշտական կրօնի ոգւոյն համաճայն, ազգայնական ոգի ծնն ալ ներշնչելով անոր երիտասարդ եւ խանդավառ սրտին:

Մուհամմէտ-էլ-Հապիպ՝ Սէլիմիէէն՝ Ապտուլլահ Գատտազը գործիչ կամ առաքեալ կը նշանակէ Իրաքի եւ Պարսկաստանի մէջ, Իսմայիլականութեան տարածման համար: Այս նշանակումը՝ Ապտուլլահի կողմէ իբրեւ հզօր ազգակ ծը կ'ընդունուէր, իր սնունդած ապագայ երազներուն իրականացման տեսակէտով, որովհետեւ՝ նկատի ունենալով ցեղակից Պարսիկներու Շիի ըլլալու պարագան եւ Իսմայիլականութեան ալ միեւնոյն դաւանանքին պատկանելիք, կը խորհէր որ խիստ զիւրութեամբ կրնար գործի ձեռնարկել Պարսիկներու մէջ, առելի լայնցնելու համար այն խրամատը, որ արդէն գոյութիւն ունէր Շիի եւ Սիւննի իսլամներու միջեւ:

Իր հետապնդած քաղաքականութիւնը ազգայ-

նական էր քան կրօնական: Ան իսլամութեան Պարսկաստանի և Իրաքի մէջ տարած յաղթանակը կ'ընդունէր՝ ո՛չ թէ իբրև կրօնական յաղթութիւն ճիշտ, այլ արաբ ցեղին գերիշխանութիւնը Պարսկաստանի վրայ, որովհետեւ, ճարգարէին քարոզած կրօնին մէջ իրանական ցեղերու համար ազգային՝ ողի տկարացում ճիշտ կը դաշակէր:

Ապտուլլահ-էլ-Գատտաւհ, առանց վարանուծի ընդունելով Մուհամմէտ-էլ-Հապիպի իրեն յանձնած առաքելութիւնը, 814ին (Ք. Ե.), Իրագէն կ'անցնի Պարսկաստան: Նախ Ահմադ և ապա Սպահան աշցեղելով կը սկսի Իսմայիլի իմամութեան մասին քարոզել, Պարսիէ անունին տակ. այն ժիտկ յոյսով որ իր ցեղակիցները պիտի կրնար իսլամութենէ ազատել և վերագործնել իրենց պապերուն հին կրօնքին, Զորդաշտի: Ապտուլլահ արդէն իր հօրմէն ձեռք ձգած էր հարկ եղած հմտութիւնը, Շիրի իսլամութենէ դատ, զրադաշտական, մանիքական, քրիստոնէական և յոյն փիլիսոփայութիւններու մասին: Ան իր քարոզները համեմեց յիշեալ կրօններու իմաստասիրական սկզբունքներով և իսմայիլականութեան մէջ ներմուծեց խորհրդապաշտական տարր ճիշտ իր դաւանութեան իմամները երկու գասակարգի կը բաժնուին, Զահեբ և Մեսրուս (երեւելի և աներեւոյթ): Զահեբ իմամները անոնք են, որոնք օրէնքներ և պատգամներ կ'արձակեն և որոնց երկրի վրայ երեւումը մարմնացումն է Տիեզերական Մաքի (Raison Universelle): Իսկ Մէսթուտ իմամները անոնք են, որոնք պէտք տեսնուած ատեն աշխարհ կուգան, նոր օրէնքներ և պատգամներ տալու համար մարդկութեան:

Այսպէս՝ ան կ'ընդունէր տեսակ ճիշտ շղթայաւորուած հոգեւորական, որով ցարդ աշխարհ եկած ճեմադոյն մարգարէները — Եբրահիմ, Մովսէս, Յիսուս, Մուհամմէտ և Ալի — կը համարէր՝ միեւնոյն անձը, զանազան դարերու մէջ մարմին և հոգի առած: Այդ վարդապետութիւնը Պարսիկներու կողմէ հեշտիւ կ'ըմբռնուէր, նկատելով որ՝ այդ շրջանին՝ աշխարհի կրօններ գոյութիւն ունէին Պարսկաստանի մէջ: Սիւննի իսլամները կը սպասէին Մէհտիբի, հրեաները՝ Մեսիայի, իսկ քրիստոնէաները՝ Յիսուսի երկրորդ գալուտեան: Ահա այս ձեւով Ապտուլլահ Մէհմուտ հիմը դրաւ իր Պարսիկ ըտուած աղանդին և կազմեց գաղտնի ընկերակցութիւն ճիշտ գոտ ազգային հոգի վրայ և ազգայնական ոգիով, նպա-

տակ ունենալով ազատագրել Պարսկաստանը արաբ-իսլամ արապեանութենէ: Ապտուլլահ միեւնոյն առան քարոզեց ընկերակրական սկզբունքներ, որովհետեւ, զրադ և ընտանիքը ընդհանուրի սեպհականութիւնը կը դարձնէր: Այս մասամբ ճիշտ համայնական վարական վարդապետութիւնը՝ զրգուեց պարսիկ խաւանը և պատճառ դարձաւ որ հալածանք ճիշտ սկսի իր եւ իր հետեւորդներուն դէմ: Մէհմուտ՝ չկարողանալով պաշտպանել ինքզինքը՝ փախուտ տուաւ Պարսկաստանէն և ապաստանեցաւ Սէլիմիյէ, մեծ իմամ Մուհամմէտ-էլ-Հապիպի մօտ, սակայն եւ այնպէս պէտք եղած սերմը ցանած էր ան արդէն իր հայրենիքին մէջ, ուր քանի ճիշտ արի վերջ Ղըրէմիթ (Քըմէթիթ) անունով Պարսիկ ճիշտ կրկին արծարծելով Մէհմուտի անթեղած կայծերը, կրցաւ իր շուրջը հաւաքել ստուար թուով Պարսիկներ եւ առողջ կազմակերպութեամբ ճիշտ Ղըրէմիթի անունով ճորագեւորութիւն (սեհեպէյիթ) ճիշտ հաստատեց Միջագետքի մէջ, Ահմադ եւ շրջակայքը:

Այս իշխանութիւնը՝ մօտ հարիւր տարուան կեսնք ճիշտ ունեցաւ: Նոյն շրջանին կը պատկանի նաեւ Պապիկ անուն Պարսիկի ճիշտ հիմնած Պապիկիէ անուն իշխանապետութիւնը: Պարսկաստանի հիւսիսային մարզերուն վրայ՝ Սելիմիյէ Թուրքերու գրաւման նախօրէակին՝ վերջ կը գտնեն այս երկու պարսիկ իշխանութիւնները:

Ապտուլլահ Մէհմուտ Սէլիմիյէ ապաստանելէ վերջ (ժ. դար), իր երկու որդիները եւ մեծ եւ Մարք կը զրկէ, որպէս իսմայիլական քարոզիչներ:

ՅԱԹԻՄԵԿԵՆ ԿԵՄ ԼՊԵՏԻՑԷ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Սէլիմիյէական Մուհամմէտ-էլ-Հապիպ ինչպէս որ Մէհմուտը զրկած էր Պարսկաստան 864ին (Ք. Ե.), նոյնպէս ալ 910 թուականներուն, իր խոր ճեւորութեան օրերուն, Ապտուլլահ-էլ-Շիրի անունով քարոզիչ ճիշտ ալ Թուրքիա եւ Ալճերիա կը զրկէ: Ապտուլլահ՝ որ ճարտար եւ հմայիչ ատենաբան ճիշտ էր, կարճ ատենի մէջ կրցաւ իր կողմը շահիլ Ալճերիացիները եւ ինքզինքը իմամ հռչակել տուաւ Գատտաւհի կոչուած ցեղին: Ան կը քարոզէր, որ պէս Սիւննի իսլամներու խոստացուած եւ սպասած Մէհտիբին տաքեալը. բայց գաղտնաբար կ'աշխատէր ընդհանուր ապստամբութիւն ճիշտ առաջ բերել Բաբիկիէ մէջ՝ Ապպասիէ խալիֆաներուն դէմ: Ժամանակի ընթացքին՝ ան յաջողութիւն գտնելով, կը

գրաւէ Ալճերիոյ ծայրափողաքը՝ Բէքատանը եւ աւարէն ձեռն բաժիններ կը հանէ իր հետեւորդներուն։ Բէքատանի գրաւումը, ձեռն ժողովրդականութիւն շահել կուտայ Ապտուլլահի, այնպէս որ անոր քարոզած Մէհտիի ծոտալուստ գալստեան հաւատացողներու թիւը կը սկսի օր ըստ օրէ ստուարանալ։

Այս թուականներուն կը զուգադիպի Մուհամմէտ-էլ-Հապիպի ծաշը Մէլիմիյէի մէջ, եւ անոր կը յաջորդէ իր որդին Ապիտուլլահ։ Մուհամմէտ-էլ-Հապիպ, ձեռնելէ քիչ առաջ, Ապիտուլլահը հռչակած էր արդէն իրբեւ խոստացուած Մէհտին։ Ապտուլլահ, լսելով Ապիլիկէի մէջ Ապիտուլլահի Մէհտի անուանումը, առիթէն օգտուելով Մէլիմիյէէն Ալճերիա կը հրաւիրէ Մէհտին։ Ապիտուլլահ, ընդունելով հրաւերը, կը ձեռնի Ալճերիա, ուր Մէհտիի երեւումը ձեռն խանդավառութիւն կը ստեղծէ բովանդակ ափրիկեան Ալճերիոյ մէջ։ Պաղտատի Ապպասիյէ խալիֆաներէն էլ - Միլթթէֆիյ - Պիլլահ Ալճերիոյ մէջ արկածախնդիր Մէհտիի ճր երեւման լուրը իմանալով, եղիպտոսի փոխ-Սուլթանին հրահանգ կուտայ ձերբակալել զայն, որով Ապիտուլլահ՝ Ապիլիկէի Պէնի-Մէտար կառավարութեան կեդրոնին մէջ ձերբակալուելով կը բանտարկուի։ Ապտուլլահ իր հետեւորդներէն կազմուած ստուարաթիւ խումանով ճր Մէտարի վրայ կը յարձակի, կը գրաւէ քաղաքը եւ բանտէն կ'ազատէ Մէհտին։ Ալ Ապտուլլահի համար յաջողութիւնը կատարեալ էր։ Այսպէս՝ բոլոր ափրիկեան յեղբորո կողմէ իբր իրական Մէհտի ընդունուելով իր ազդեցութեան շրջանակը կ'ընդլայնէ եւ երկրպագուներու ստուար թուով ճր կը ձուանայ իր երազներուն իրականացման, ինչ որ խիստ փայլուն հեռանկար ճր եղած էր անոր համար։ Կ'ուզէր նոր խալիֆայութիւն ճր եւ նոր սուլթանութիւն ճր հիմնել Ապիլիկէի մէջ եւ այս մտքով, իր ձեռքին մէջ իրբեւ գործիք ծառայեցնել Մէհտի Ապիտուլլահը։

Ապիտուլլահ՝ կուսակալ իր շուրջը հիւստած ձեռքնաշուքներ, անկէ աւելի ճարպիկ փրդելով՝ խեղղածահ ընել կուտայ Ապտուլլահը, բացարձակ տէրը դառնալով հիւսիսային Ապիլիկէի երկիրներուն։ Մէհտիի համար յաջողութիւնը բացարձակ էր։ Ան, իր հետեւորդներուն զուխը անցած, կը քալէ եղիպտոսի վրայ, կը գրաւէ սուլթանական գոշը եւ հիմը կը դնէ այսպէս Ֆաթիմական կամ Ապիսա-

կան խալիֆայութեան։ Իր յաջորդը, Ապու-Թէմիմ, ֆաթիմական առաջին խալիֆան, 972ին ծայրափողաք կ'ընտրէ Գաշիրէն։

Ֆաթիմականները՝ տէր դառնալով Ապիլիկէի, սկսան աշխարհակալութեամբ՝ Լ. քաղաքականութեամբ գրադիլ, երկրորդական արժէք եւ կարեւորութիւն ընծայելով Հապիպուլլահի եւ Մէհտի - էլ - Գատտահի հիմնած Իսմայիլական դաւանանքին։ Անոնք ճոռցան այն առաքելութիւնը, զոր քարոզելու համար Ապիլիկէ գրկուած էին, այնպէս որ անունով ճիւղն ճիւղի մնացին, իսկ Իսմայիլականութիւնը ճիւղն գալրոցներու մէջ կը դատախոսուէր։

Ֆաթիմական խալիֆաներէն՝ էլ - Ալիյ - Ապու Մանսուր, Գաշիրէի մէջ կրօնական ճեմարան ճր կը հիմնէ, ուր կը դասաւանդէին յունական փիլիսոփայութիւնը եւ արեւելքի խորհրդապաշտ կրօններու վարդապետութիւնները։ Բնական է որ հոն ուսուցուած այս հոգեբանական եւ փիլիսոփայական վերլուծումները՝ Պաթնիյէ աղանդին կ'առաջնորդէին ուսանողութիւնը, այնպէս որ, ֆաթիմականները բիրտ ուժով չէր որ կ'ուզէին տարածել Իսմայիլականութիւնը, ինչ որ նոյն դարուն պահանջքն էր, այլ կը փափաքէին ճեմարանի ճիւղացով թափանցել ժողովուրդի խաւերուն։

Բօտաւորապէս 160 տարի տեւող ֆաթիմական իշխանութիւնը չկրցաւ Սիւննի հատուածին տալ ճրագրուած հարուածը։ Սուլթանական փառքով շլացած, անոնք յաճախ ուղղակի չճառայեցին իսմայիլական աղանդին, բայց իրենց հիմնած ճեմարանը եւ անոր կից ձեռն գրադարանը՝ պատրաստեցին ուսանողութիւն ճր որ մեծապէս նպաստեց Իսմայիլականութեան Արեւելքի մէջ տարածման։ Արեւելեան իսմայիլական պետութեան հիմնադիրը, Գաշիրէի ճեմարանին ուսանողներէն էր եղած։

Եղիպտոսի ֆաթիմական տիրապետութիւնը վերջ կը գտնէ Էյուպլիներու յարձակման վրայ։

ԻՍՄԱՅԻԼԱԿԱՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Իսմայիլական արեւելեան պետութիւնը կազմուեցաւ Իրանի մէջ 1090ին (Ք. Է.), Հասան Պիլի Սապաւահի կողմէ։ Սապաւահ, Ռէ քաղաքին մէջ ճրնած, պատանեկութեան ատեն դասընկեր եղած էր նշանաւոր քերթող-փիլիսոփայ Օմար Խայեթաճի եւ Մելճուզ սուլթաններու ձեռն վեղիր, յայտնի պետական դէմք՝ Նիղամ-իւլ-Միւլէի։ Նիղամ-իւլ-Միւլէի

միջնորդութեամբ՝ Հասան Սապալազ Ալփալանի ծօտ թէն բարձր պաշտօններու կը տիրանայ, բայց Ապտուլլազ Մէյմունի կողմէ երկու դար առաջ քարոզուած իսմայիլականութիւնը եւ Պաքնիյէ անունը կրող յեղափոխական կազմակերպութիւնը իր փառասիրութիւնը գրգռած ըլլալով, ուղեց Սելճուզնէ-րու ձեռքէն խել գաճը եւ ազատագրել Պարսկաստանի մէջ ձնշուող իր ցեղակիցները:

Սապալազ՝ գաղանապէս իսմայիլականութեան հետեւող ընտանիքի մը զաւակն էր. այդ աղանդի մասին կատարեալ ծանօթութիւն ունէր, բայց ուղիւով աւելի ճոխ հմտութեան տիրանալ իսմայիլականութեան մասին, կ'ելլէ տաժանելի ճամբորդութիւն մը կը ստանձնէ եւ կը հասնի Գաշիքէ: Եղիպտական իսմայիլականներու նիւթական օժանդակութեամբ կը յաճախէ Գաշիքէի ձեմարանը, ուրկէ՝ արտակարգ պաշարով եւ եռանդով դուրս կուգայ: Մէկ քանի տարի վերջ, եղիպտոսի իսմայիլականներուն ծօտ իմաստասէրի եւ գիտնականի համբաւ տոացած ըլլալով, կը յաջողի իսմայիլական աղանդին մէջ ներմուծել շատ մը բարեփոխութիւններ, որով արժանի կը դառնայ բոլորի յարգանքին: Անյարմար գտնելով եղիպտոսը իր ապագայ գործունէութեան կեդրոնը դարձնել, ծովու ճամբով կը մեկնի անկէ եւ Լաթաքիա ցամաք կ'ելլէ, ուրկէ կ'անցնի Հալէպ, Տիարպէքիւր եւ Պաղտատ, շարունակ քարոզելով իսմայիլականութիւնը: Վերջապէս՝ Պարսկաստանի Քէյլան նահանգին մէջ, Ալամութ կոչուած բերդին ծօտակաները կեդրոն կ'ընտրէ իրեն:

Քիչ ժամանակ վերջ, ան իր հետեւորդներուն թիւը բազմացնելով, օր մըն ալ յանկարծ կը յարձակի բերդին վրայ եւ կը գրաւէ զայն: Ալամութ Պարսկաստանի առաջին կարգի ամրակուռ բերդերէն մին էր: Ալփալանի որդին՝ Մելիքազա՝ այս նորաձագ ապստամբութիւնը զսպելու անկարող՝ խոհեմութիւն կը սեպէ Սապալազը կաշառելով անոր ստեղծած այս տաղնապը վերցնել մէջտեղէն: Բայց Սապալազ՝ շուրջ մը յաջողութենէն՝ օրէ օր նոր գրաւումներու կը ձեռնարկէ եւ իր հետեւորդներուն թիւը կը ստուարացնէ: Անձնատուութեան եւ հպատակութեան յորդորով՝ Մելիքազա, Սապալազի ծօտ երկրորդ անգամ դեսպաններ կը ղրկէ որոնք անձնազոհ բանակի մը տէր դարձած կրօնապետին կը ներկայանան: Հասան Սապալազ իր հետեւորդներուն

անոահման հնազանդութեան եւ անձնուիրութեան մասին զազափար մը տալու համար, դեսպաններուն ներկայութեան՝ իր առջեւ կը կանգնէ երկու բերդապազ զինուորներ եւ անոնցմէ միոյն հրաման կ'ընէ՝ դաշոյնով ինքզինքը սպաննել, ինչ որ անմիջապէս կը կատարէ ան, իսկ երկրորդին կը հրամայէ՝ բերդէն վար, ժայռերու վրայ նետուիլ, ինչ որ՝ ան ալ կը կատարէ վալլրկենապէս եւ կը նետուի անդունդին մէջ, ջարդ ու փշուր ըլլալով հոն: Այս ցոյցէն վերջ՝ Սապալազ դեսպաններուն դառնալով կ'ընէ. «Գաղէ՛ք, ըսէ՛ք ձեր սուլթանին՝ որ հնազանդութեան այս բացառիկ ոգիով մարդուած՝ եօթանասուն հազար հետեւորդներ ունիմ:»

Հասան Սապալազ՝ քաղաքական, զինուորական եւ կրօնական երկաթեայ կազմակերպութեամբ մը 35 տարի իշխեց Ալամութ բերդին մէջ, իր շուրջը հաւաքելով նիհիլիստական հակա թաղմութիւն մը, որոնց միջոցով սպաննել կուտար Սելճուզ վէլիքները, հրամանատարներ եւ քաղաքական բարձր պաշտօնատարներ: Ինքը խստակեաց մէկը ըլլալով, իր սեպհական յարկաբաժինէն երբեք դուրս չէր ելլեր եւ 35 տարուան մէջ հազիւ երեք անգամ երեւցած է բերդի պարտէզին մէջ: Օրէնքի տեսակետով շատ խիստ էր: Իր երեք որդիներէն երկուքը սպաննել տուաւ, օրինազանց գտնուելուն համար: Իր դասընկերը եւ պաշտպանը եղող Նիզամ-իւլ-Միւլքը անկողինի մէջ խեղդել տուաւ:

1120ին մեռաւ Սապալազ, 90 տարեկան հասակին: Իսլամական աշխարհի մէջ մեծ ազէտ մը կամ պատուհաս մը հանդիսացող այս հօր կազմակերպիչը, ահ ու սարսափ տարածեց Պարսկաստանի, Իրաքի, Սուրիոյ եւ Ափրիկէի հիւսիսային երկիրներուն մէջ: Իսմայիլական աղանդը՝ տեսակ մը գաղանի առաքելութեան կամ գործակալութեան վերածելով, իսլամական աշխարհի մէջ մասնաճիւղեր հիմնեց եւ զանոնք իր քմահաճոյքներուն ծառայեցող կուրտար: Այս կազմակերպութիւնները արաբ պատմութեան մէջ ծանօթ են Հաբիբեան անունով, իսկ Խաչակիրները Հաշիշեան բառը Assassins կը հնչէին, որ աւելի կը պատշաճէր կարծես անոնց կազմակերպութեան իրական ոգին:

Հասան Սապալազէ վերջ՝ Ալամութ բերդին իշխեցին ութը իսմայիլական պետեր, որոնց վերջինը, Ռուքէտտին, ետվէր Պինի Ալէտտին, Թաթար Հալուքի Խանի կողմէ գերի բռնուելով, կախաղանի

վրայ փռեց իր շունչը եւ այս կերպով Իսմայիլական Արեւելեան (շարգիյէ) պետութիւնը վերջ գտաւ 1256ին:

Հ Ա Ս Ա Ն Ս Ա Պ Պ Ա Հ Ի

ՔԱՂԱՔԱՆԿԱՆ ԿԱԶՄԱՆԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ինչպէս տեսանք, Հասան Սապազ կրօնական դիմակի տակ կազմած էր զաղտնի ընկերակցութիւն մը, Ապտալլահ-Մէյմուն-էլ-Փատտահի երկու դար առաջ զծած ծրագրին նման, նպատակ ունենալով ջնջել բոլոր արգելքները, որոնք կրնային խոչընդոտ հանդիսանալ Պարսկաստանի մէջ սուլթանական գահի մը հաստատման եւ հին պարսկական կրօնի վերադարձին: Մէյմուն եւ Սապազ՝ պարսկ ազգին ապաստարանը՝ անոր իսլամական կրօնքէն ձերբազատման մէջ կը տեսնէին, որով երկուքն ալ իսմայիլական խորհրդապաշտ աղանդին կրթնած՝ գաղտնի կազմակերպութիւններու միջոցով ոգի ի բռնին կ'աշխատէին այդ գաղափարականին հասնելու: Առաւելապէս ֆարսի գրագաշտականները եւ ճանիքականները յարած էին իսմայիլականութեան եւ Պարսիկներէն ալ անոնք, որոնց երակներուն մէջ տակաւին կ'եւար հնդեւրոպական արիւնը:

Հասան Սապազ՝ յեղափոխական ծրագրով մը մէջտեղ ելած եւ իր հետեւորդները երեք դասակարգի բաժնած էր, — Տախներ, Բեֆիգներ եւ Ֆեսավիլիներ, կամ մեր մէջ տարածուած բառով՝ Ֆեսայիներ:

Տախները պաշտօն ունէին ժողովուրդը հրաւիրել իսմայիլական աղանդին եւ սորվեցնել կրօնական սկզբունքները: Բեֆիգները, որ Շէյխ-իւլ-ձեպէլ ալ կը կոչուին, իսկական կրօնաւորներ են, որոնք le Vieux de la Montagneին կամ բէխի եփպէսին հետեւորդներն են. իսկ Ֆեսայիները՝ բէխի էքզէրի ձեռքին տակ կրթուած ոչնչականներ (nichiliste) էին, որոնք իսմայիլական կրօնի հակառակորդները սպաննելու պաշտօնը ունէին եւ իրենց կատարած ոճիրներուն կարեւորութեան համեմատ պարգեւներ կը ստանային:

Այս երեք կարգի մէջ ֆէտայիները ամենէն կարեւորներն ու կարգապահներն եղած են: Տակաւին անչափազայն տարիքի մէջ, ապագային ֆէտայի արձանագրութիւնք տղաք, Տախներու տան մէջ, խիստ աջակուրջ հսկողութեան մը տակ կը կրը-

թուէին եւ կը ծարգուէին, այն հաւատքով եւ թելադրութեամբ որ, եթէ իրենց պետին հնազանդին, երկրաւոր եւ երկնային հաճոյքի կը ամրանան, իսկ եթէ հակառակին, յաւիտենական զղջման եւ դժոխքի տանջանքներուն կ'ենթարկուին: Այս ուղղութեամբ եղած դաստիարակութեան ընթացքին, շատ անգամներ, փոքրիկ հնազանդութեան մը առթիւ եւ կամ անոնց հաճոյք պատճառելու համար, մասնաւոր պարտէզներ կը յարկարուէին: Այս պարտէզները, գեղատեսիլ վայրերու մէջ, ջրաբքի գետնի վրայ մշակուած գոյնզգոյն ծաղիկներով ու ցալտուն շատրուաններով, տկնապարար տեսարան մը կը պարզէին: Բնական այս գեղեցկութեանց կողքին՝ հանգստաւէտ աթոռներ, ծառախիտ խորշերու մէջ՝ մարգագետիններէ կազմուած թաշեայ անկողիններ, զիշերուան ընթացքին ամէն կողմէ պլպլացող ձրազներ, այդ եղեմավայել պարտէզներու զրաւական երեսոյթը աւելցնելով, ֆէտայիներու աչքին իրական արքայութեան մը պատրանքը կուտային: Պարտէզներու մէջ կը գտնուէին նաեւ քեօշկեր, դղեակներ եւ պալատներ, որոնց ներքին զարդարանքին համար, ո՛չ դրամ, ո՛չ ալ աշխատանք կը խրնայուէր: Արարական եւ բնականական գեղորներ, սեղաններու վրայ շուշլօրէն դիզուած պարսկական ընալի գորգեր այդ դրախտին հմայքը կ'աւելցնէին: Պարտէզին մէջ՝ մետաքսեայ թափանցիկ զգեստներու մէջ փաթթուած ճանկամարդուհիներ եւ պարձանիներ, ֆէտայիներու ծառայութեան կը շտապէին:

Այս բոլոր ճոխութիւնք եւ շուշլանք միակ նպատակ մը ունէին, զրգուել զգալարանքները, արծարծել կիրքերը եւ այդ կերպով արթնցնել՝ ֆէտայիին մէջ՝ կեանքը ապրելու խորունկ մարմաջ մը, շէյխին հրամանները դործադրելով այս բոլորին ամրանալու բուռն զգացում մը:

Այս դրախտանման պարտէզին մէջ, գոնէ մէկ քանի օրուան կեանք մը վայելելու համար, ֆէտայի մը պարտաւոր էր իր պետին հրամանը կատարել, առանց ընկրկելու տրուելիք ժամանակին կամ պայմաններու դժնէութեան առջեւ: Եղած են շատ մը ֆէտայիներ որ, օտար երկրի մը մէջ զրանուող վտանգաւոր հակառակորդ մը սպաննելու համար՝ տարիներ վատնած են, ամենայնպէս թշուառութեանց եւ զրկանքներու ստկալով:

Տախները՝ երբ ուղէին ֆէտայի մը սփրազոր-

ծութեան ճղել, ճաշի պահուն հաշիշեայ սիկարեթներ կուտային անոր, որոնց ազդեցութեան տակ ֆէտային կը փոխադրուէր եղեմական պարտեզ ծր, ուր զինով ֆէտային անկաշտ ու ապուշ կը դիտէր իր շուրջի հոգեղմայլ տեսարանները եւ կը կարծէր որ, իրական դրսիսով ծր ճէջ կը գտնուի, որով այդ հեշտազրգիւ վտայրէն բաժնուիլ չէր ուղեր: Եւ յիս-իւ-ճէպէլը կամ տախն՝ այդ պահուն կ'ըսէր անոր. «Կ'ուզե՞ս արքայութիւնը եւ յաւիտենական կեանքը վայելել, գնա՛ եւ ձեռքդ աշխուհ թշնամի...» Ֆէտային՝ իր տեսածներէն շուրջած՝ կը նետուէր արկածալից պայքարին ճէջ:

Հասան Սապալազ, քաղաքական - ընկերական կազմակերպութեան ծր գատ, կրօնական գետնի վերայ ալ ունեցած է որոշ գործունէութիւն որ մեծապէս նպաստած է իսմայիլականութեան ուժեղացման: Սապալազի 35 տարուան իշխանապետութիւնը՝ իսմայիլականութեան ամենէն փայլուն շրջանը եղած է:

Արիւստանի յաջորդները, թոյլ ու տկար սուլթաններ, չկրցան ուժեղացուցիլ Սապալազի հետեւորդներուն սանձարձակ դրաւունքներուն եւ արշաւանքներուն: Ներքին երկպառակութիւնք եւ սուլթանական գահը լսելու համար ճղուած եղբայրասպան կռիւներ, նպատաւոր գետին ծր պատերազմներ էին իսմայիլականներու համար, որոնք յաջորդաբար տասնէ աւելի բերդեր եւ քաղաքներ գրաւած եւ 70,000 ֆէտայիներու ահազգու ոյժ ծր կազմակերպած էին. այնպէս որ իսմայիլականութիւնը սանձակոտոր տարածուած էր Պատրայէն Սուրիա եւ Պաղատէն ծինչեւ Հիճազ եւ Եգիպտոս:

Սելճուգեան ԺԱ. Սուլթանը՝ Մուհամմէտ Բ. 1160ին ուղեց ծիւնգամ ընդ ծիւտ վերջ ծր տալ իսմայիլական ճղաւանջին եւ ճնճ ուժով ծր սկսաւ անխնայ ջարդել զանոնք: Մուհամմէտ Բ. եթէ չկրցաւ արմատախիլ ընել զանոնք, գէթ կրցաւ մեծապէս տկարացնել եւ ցրուել անոնց կարեւոր ու զօրաւոր կեդրոնները:

ԻՍՄԱԻԼԻՆԵՐԸ ՍԻՒՐԻՈՅ ՄԷՋ

Իսմայիլական ազանդին ճեծապէս նպաստող, նոյնիսկ կրնանք ըսել՝ հիմնադիր հանդիսացող Մուհամմէտ-էլ-Հապիպին Համայի ծոտ, Սելիմիէ գաւառակին ճէջ բնակիլը նախապէս յիշեցինք արդէն: Ըսենք նաեւ որ ան Սելիմիէէն Պարսկաս-

տան եւ Ափրիկէ առաքելութիւններ կը ղրկէր, որոնք յաջորդաբար իշխանութիւններ հաստատեցին այդ երկու երկիրներուն ճէջ: Անշուշտ էլ Հապիպին Սելիմիէ բնակիլը երթադրել կուտայ ճեղ որ, իսմայիլական ազանդի հետեւորդներ կը զրտնուէին նաեւ Համայի, Հոմայի, Դամասկոսի եւ Հապիպի շրջականները: Բայց՝ Իրանի եւ Եգիպտոսի ճէջ եղածին նման՝ Սուրիոյ իսմայիլականները չէին կրցած ինքնամփոփուիլ եւ ուրոյն իշխանապետութիւն ծր հիմնել, նոյնիսկ ճորտապետութեան ծր ձեւով: Այս եղելութիւնը պէտք է վերագրել ո՛րքան Սուրիոյ կլիմային, նոյնքան ալ տեղացի ժողովուրդի ցեղային նկարագրին: 1120ին Պարսկաստանի Սելճուգեան սուլթաններէն Մուհամմէտ Բ. ի, նոյնպէս Պէրկիւնարուզի եւ Թաթար իշխաններու հալածանքներէն փախուստ տալով, շատ ծր իսմայիլականներ՝ Դամասկոս եւ շրջանները ապաստանեցին: Այս փախուսականներէն՝ Իպին Պէհրամ հետադարձութիւնը ունեցաւ Դամասկոսի ճէջ կազմակերպելու իր ազանդակիցները, որոնք ցրուած էին հոս ու հոն: Ան Հապիպի ճէջ ալ նոյն ուղղութեամբ գործի ձեռնարկելով, յաջողեցաւ կուտակից շահիլ Սուլթան-էլ-Ղալի Բրթըզը եւ քաղքին ծոտականները իսմայիլականներու յառուկ հաճոյքի պարտեզ ծր շինել տուաւ: Էլ Ղալի՝ նոյնիսկ իսմայիլականներէն վախճալով, ստիպուեցաւ գաղտնապէս ընդունիլ անոնց կրօնը, եւ այս՝ իբր գիւտնադիտութիւն ծր, իր հպատակները գերծ պահել կարենալու համար ֆէտայիներու սարսափէն եւ աւարտութենէն:

Դամասկոսի սուլթանն ալ Հապիպի սուլթանին քաղաքականութեան հետեւելով, իբր բարեկամութեան դաշինք՝ Պէհրամի նուիրեց Պառեկամ բերդը, որ կը գտնուէր Դամասկոսէ 60 քիլոմէթր հարաւ, պատմութեան ճէջ ծանօթ՝ Փիլիպոսի Կեսարիան:

Էլ Պէհրամ՝ քաջալերուած այս յաջողութիւններէն, հետզհետէ բռնի ուժով գրաւեց Լիբանանի բերդերը եւ յառաջացաւ ծինչեւ Դաբիւս, ճէպէլ Նուսէյրիի ճէջ, որով ծոտէն շփման ծոտ խաչակիրներու հետ, որոնք այդ թուականներուն արդէն տէր էին Անտիոքէն Տրիպոլիս (սուրիական) երկաւրող Պառիկիոս լեռան եւ անոր ճէջ գտնուող բերդերուն:

Խաչակիրները՝ նախ ընդդիմացան եւ բախումներ ունեցան իսմայիլականներու հետ, բայց տեսնելով անոնց գաղտնի կազմակերպութեան հզօր ոյժը,

ստիպուեցան բարեկամութիւն ձշակել անոնց հետ և շատ անգամ զանոնք իրր զէնք զործածել արտք սուլթաններու դէմ:

Պատմութեան մէջ արձանագրուած հետեւեալ երկու դէպքերը պէտք է յիշատակել եւ անցնիլ: Տիրոսի իշխան Գօնրատ՝ սպաննուած է իսմայիլական ֆէտալիներու կողմէ, ինչպէս նաև Անտիոքի իշխան Պէժնոյի որդին Րէժնո Գ. ճիականին՝ անոնց ձեռքով ինկած է Անտիոքի մտլը-եկեղեցւոյն մէջ:

Այսպէս՝ հարկադրութեան տակ բարեկամութիւն ձշակելով իսմայիլականներու հետ, խաչակիրները անոնց փոխանցեցին Գալէթ-է-Մըրըզ եւ Մասեափ բերդերը, փոխարէնը ստանալով Դաժասկտսի ծօտ Պընեսսի բերդը:

Երբ եգիպտոսի ֆաթիմական խալիֆայութիւնը 1171ին տապալուեցաւ Էյուպիներու ձեռամբ, Սալահէտտին Էյուպիի Պադեստինի եւ Սուրիոյ վրայ յաղթական յառաջխաղացումը վերջ տուաւ ինչպէս խաչակիրներու, նոյնպէս իսմայիլական ձորապետութեան: Սալահէտտին՝ նախ խաչակիրները չարաչար պարտութեան մատնեց Պադեստինի մէջ եւ յետոյ դանդաղ, բայց վճռական յաղթանակներով հասաւ ճինջեւ Գաթմոս եւ Լաթաքիա, քանդեց իսմայիլական կեդրոնները եւ մէկիկ մէկիկ անոնց ձեռքէն խլեց բոլոր բերդերը: Իսմայիլականները՝ տեսնելով իրենց զինակից խաչակիրներու սլարտութիւնը, խոհեմութիւն համարեցին հասկացողութեան մը գալ Սալահէտտինի հետ եւ իրենց կողմը շահելով անոր ծօրեղայրը՝ Համայի սուլթան՝ Շահապէտտինը, անոր միջնորդութեամբ կրկին ստացան Գաթմոսի եւ Մասեափի բերդերը:

Սալահէտտին, ինչպէս նաև Շահապէտտին իրականին մէջ անձնապէս կը սարսափէին Assassins-ներու գաղտնի գործակալներէն, և արդէն մէկէ աւելի անդամներ ծաշակեր էին ֆէտալիներու մահացու հարուածները: Բայց քիչ ետքը վերջ գտաւ իսմայիլական կրօնապետութիւնը Սիւրիոյ մէջ, որ աւելի չեքեական կազմակերպութիւն մը եղած էր քան օրինաւոր տիրապետութիւն մը:

Իսմայիլականներ, երկար դարեր կրցան այդ բերդերէն մէկ քանիները իրենց ձեռքերուն մէջ պահել, որոնց մէջ մեծ բազմութեամբ կը բնակէին, ճինջեւ մեր օրերը:

ԿՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵԱՅՔՆԵՐ

Իսմայիլական ազանդին յարիւ ուզող ո եւ է

անհատ առնուազն մէկ քանի տարի տախի մը առաջնորդութեամբ կրթուելու է կրօնական ուսմանց մէջ: Ուսման այս շրջանը «հրաւէր» կը կոչուի, որ կը բաժնուի ինը աստիճաններու: Իւրաքանչիւր «հրաւէր» սեպհական կրօնական ծանօթութիւն մը կը պարունակէ, որու մէջ քաջ հմտութեան տիրանալու է ո եւ է խնդրարկու: Նախ՝ հարց եւ պատասխանի ձևով զրախտի, դժոխքի, գուրանի, մարդկային մարմնի ձեւերուն եւ աստղերու, Աղամի, Եւայի և այլնի մասին համառօտ տեղեկութիւններ կը տրուին, որոնցմէ վերջ Ալին իրբեւ աստուածային էակ մը կը ներկայացուի:

Երբ խնդրարկուն կը սորվի այս գիտելիքները, այն ատեն ուխտագիր մը ստորագրել կուտան զոր տալին իր քովը կը պահէ: Այդ ուխտագրին մէջ բացարձակ խոստումներ կան, երդումով նուիրականացած, ի մասին անձնազոհութեան, կատարեալ գաղտնապահութեան, առանց մեծին հաւանութեան խօսք կամ դործ չընելու, իր մեծին բոլոր հրամաններուն անվերապա հօրէն հնազանդելու և այլն: Այս թուղթը ստորագրելէ վերջ, խնդրարկուն կ'ընդունի երկրորդ «հրաւէրը» եւ այսպէս շարունակաբար մինչեւ իններորդը: Իններորդ «հրաւէրին» հասնողը ա'լ Սահիպ-իւլ-էմր կ'ըլլայ և էմիր կամ Շէյխ կը կոչուի: Այս աստիճանին հասնողներ գրեթէ հազուադէպ են եւ իւրաքանչիւր գիւղի մէջ հալիւ հատ մը կը գտնուի:

Հասան Սապազ՝ իր կողմէն տալիներու մասին ութը օրէնքներ հաստատած է: Այդ օրէնքներուն համաձայն, տախի մը պարտի փորձել խնդրարկուն և քննել անոր ֆիզիքական ու մտաւոր կարողութիւնը. այսպէս՝ առաջին օրէնքով, տալին պարտի լաւ մը հասկնալ խնդրարկուն գաղտնապահութեան սլով եւ մտային կարողութիւնը: Երկրորդով՝ տալին հասկնալու է խնդրարկունի մարմնական հաճոյքներու մասին ունեցած հակամիտութիւնները: Երրորդով՝ Գուրանի մէջ գտնուող հակասութիւնները ցոյց տալով, տալին պատրելու է խնդրարկունի կրօնական ըմբռնումները խալածութեան մասին: Չորրորդով՝ սորվեցնելու է որ, ոչ մէկ գաղտնիք գուրս տրուելու չէ եւ նեղ պարագաներու տակ իմամի խորհուրդին զինելու է, և այսպէս ճինջեւ ութերորդ, որուն մէջ խնդրարկուն կը բացատրուի թէ՛՝ ամէն տեսակ վտայելքներ արդարանալի են, թէ՛՝ արդարութիւնը արդիւնքն է երկրպագութեան եւ ազօրքի,

խակ զթոխքը՝ ընդհակառակն ճարմնական տաժանքն է յաւիտենական տեւողութեամբ: Խոնարհութիւնը՝ իմամին տուած գաղտնիքներուն տէր ըլլալ ըսել է, եւ դեռ ասոնց նման ուրիշ կրօնական գիտելիքներ, որոնք Մէյմուն-էլ-Գատտաշի զրադաշտական կրօնէն առնուելով, ծանրաբան եւ իսլամական օրէնքներով շաղախուած վարդապետութիւններ էին:

Իսմայիլականները կը հաւատան որ, բոլոր երեւոյթները պատճառէ մը առաջ կուգան եւ այդ սկզբնական պատճառը անոնք Աստուած կ'անուանեն: Ըստ իսմայիլական վարդապետութեան, անհատը անկարող է Աստուծոյ ըմբռնել եւ պարփակել զայն իր սահմանափակ ծառի մէջ: Որով, Աստուծոյ համար ո՛չ գոյ է կրնան ըսել եւ ո՛չ ալ անդոյ, ո՛չ իմաստուն, ո՛չ ալ տղէտ, ո՛չ կարող, ո՛չ ալ անկարող քանի որ, այս բոլորը փաստօրէն ներկայացնելու համար ուրիշ երկրորդ գոյութեան մը ներկայութեան կը կարօտինք՝ կը կարծեն, իսկ այդ երկրորդ էակը Աստուծոյ յատկութիւնները ունենալու է՝ կ'ըսեն:

Այս վարկածը կը նմանի Պլատոնի Բարիի եւ Աստուծոյ գաղափարին, որ ամէն բացատրութեան վեր է եւ տրամաբանութիւնով ո՛չ կրնայ ապացուցուիլ, ո՛չ ալ լուսաբանուիլ: Արիստոտել եւս կ'ընդունէր Աստուծոյ բոլորէն գերիվեր էակ մը ըլլալը, իսկ նոր պլատոնեան (Neo-Platonisme) վարդապետութիւնը կը դաւանէր նոյնպէս որ մեր ճոտային կարողութիւնով ըմբռնուած ու է բան չի կրնար Աստուծոյ պատկանիլ, թէ՛ արարածներու յատուկ ստորոգելիները Աստուծոյ մէջ որոնելը պատուաբեր չէր: Ահա այս վարկածներով իսմայիլականութիւնը մտած կ'ըլլար յոյն փիլիսոփայութեան ուղիներուն մէջ:

Իսմայիլականութիւնը չ'ընդունիր որ աշխարհ Աստուծոյ կողմէն ստեղծուեցաւ. նոր պլատոնականներու նման, իսմայիլականները կը դաւանին որ՝ Աստուած աշխարհը ո՛չ պէտքի մը, ո՛չ ալ փափաքի մը վրայ ստեղծեց, քանի որ պէտք ու փափաք յոռաջ կուգան չղոյութենէ՝ եւ կարօտէ, ինչ որ Աստուծոյ մը վերագրել յարմար չ'պիտի ըլլար:

Իսմայիլականները երրորդութեան վարդապետութիւնը հետեւեալ կերպով կ'ընդունին:

Աստուած՝ ամենէն առաջ տիեզերական միտքը արտաբերեց (Raison Universelle) եւ այս արտաբերումին մէջ շաղախուելով մարդոց համար եր-

կրպագելի Աստուած մը սրբագործեց եւ այսպէս՝ այդ երկրորդ անձը ստեղծած եղաւ պարզապէս Տիեզերական Մտքի միջոցով: Այս եւ ասոր նման արեւելեան եւ արեւմտեան փիլիսոփայութեանց հաւաքական մէկ ամբողջութենէն կազմուած է, ահա, իսմայիլական դաւանանքը, որուն հիմնադիրները՝ Մէյմուն-էլ-Գատտաշ, Սապաւազ եւ Գրէմիթ, Գահրէի եւ Պաղտատի զրադաբաններէն ճեմապէս օգտուելով, հոգեբանական եւ փիլիսոփայական վարդապետութեան մը ձեւը տուին իրենց մշակած աղանդին:

Մենք հոս՝ հաղիւ այսքան կրնանք արտայայտուիլ իսմայիլական հայեացքներու մասին, որովհետեւ, ինչպէս յաճախ յիշեցինք, բացարձակ գաղտնապահութիւնը հիմնական մասը կը կազմէ իրենց վարդապետութեանց, որով եւ ցարկ եղած պրպտածները եւ հետազօտութիւնները որոշ արդիւնք մը տուած չեն: Ինչ որ ըսինք անոնց դաւանանքի մասին, հատուկտօր տեղեկութիւններ են, որոնք զարեւու ընթացքին հոս հոն լսուած են եւ զրի առնուած:

Արդ, փակելէ առաջ աւելցնենք որ, ներկայիս իսմայիլականները կը գտնուին Պարսկաստան, Հնդկաստան, Աֆղանիստան, Էմման, Մաագաթ, Զանգիպար, Արեւելեան Աֆրիկէ եւ Սիւրիա: Սիւրիոյ մէջ իսմայիլականները աւելի հոծ համայնք մը կը կազմեն եւ կը բնակին Գաթնոս, Մասիաֆ եւ Մարքապ բերդաքաղաքները, ինչպէս նաեւ Սէլիմիյէ: Փոքր թիւով մը իսմայիլականներ կան նաեւ Դամասկոս եւ շրջակայքը:

1869ին սիւրիաբնակ իսմայիլականները յանձնախումբ մը կազմելով Հնդկաստանի Պոմպէ քաղաքը կը ղրկեն և հոն իմամութեան յարմար անձ մը կը գտնեն յանձին Մուհամմէտ Հասան Հիւսէյնի, որմէ իմամութիւնը յաջորդաբար կը փոխանցուի իր որդւոյն Ալի Ծահի, անկէ ալ Մուհամմէտ Ալի Ծահի, կամ ուրիշ անուամբ Աղախանի, որ տակաւին ողջ է:

Իսմայիլական օրէնքին համաձայն՝ անհատի մը բոլոր եկամուտներուն մէկ հինգերորդը իմամին կը պատկանի, այնպէս ինչ Սիւրիայի եւ կամ ուրիշ երկրներու իսմայիլականները՝ պարտաւոր են այդ տուրքը տարուէ տարի հաւաքելով ղրկել Աղախանի: 1925ի մարտին՝ ականատես եղած եւ Աղախանի կողմէ Հնդկաստանէն ղրկուած տափի մը

Լաթաքիա դալուն, յեանեալ տուրքերը հաւաքելուն եւ անձիջապէս ձեկնելուն: Այսպէս՝ զրեթէ ամէն չորս տարին անգամ ձը Աղախան իր տալիները կը դրկէ ուր որ իսմայիլականներ կը գտնուին, որպէս հարկահաւաքներ:

Մուհամմէտ Ալի Շահ, կամ Աղախան, իսմայիլականներու համար Տէվր Զահերի իմամ ճըն է, այսինքն աստուածային երկրպագութեան արժանի ձէկը, Ալլի սերունդէն եւ Իմամը եհպէր:

Ներկայիս 60 հազար իսմայիլականներ կան Սիւրիոյ Տէջ, 10,000 Պարսկաստան եւ 75,000 Հնդկաստան: Ասկէ զատ փոքր թիւերով կը գտնուին

Նաեւ Ամման, Մասգաթ, Զանգլապար եւ Ափրիկեան ուրիշ երկիրներ (1):

Հալեպ

ՏՈՔԹ. Յ. ՏԷՐ-ՂԱԶԱՐԵԱՆ

(1) Այս գրութեան պատրաստութեան մէջ օգտուած եմ հետեւեալ գիրքերէն—

Միշօի «Խաչակիրները», պատկերազարդ, երկրորդ հատոր:

«Պատմութիւն դամասկոսի», երրորդ հատոր, արաբերէն:

«Պատմութիւն Հալէպի», երկրորդ հատոր, արաբերէն:

«Շէմալը Սիւրիա» Թիւրքերէն:

Յ. Տ. Ղ.

Թ Ա Փ Ա Ռ Ո Ւ Մ

Յաճախ քայլերըս կ'առնեն կը մոլորեն զիս երկա՛ր.
Ո՛ւր, եւ ինչո՞ւ, չըզիտեմ... կը հետեւիմ՝ անվարան...
Բայց հարցումի մը անլուր՝ կ'իջնէ մուրճը անդադար,
Կ'արձագանգէ մութին մէջ — ինքը իրեն պատասխան:

Սըրունգներս ա՛լ յոգնեցան Թափառումէն այս ի զուր.
Ըսպառնցայ՝ նետելէն հոգիէս մաս մ'ամէն տեղ...
Պիտի մընա՞մ ես այսպէս, պատահարին անձնատուր,
Համբաներու մէջ մըթին, կոյր յոյսն իբրեւ ինձ կանթեղ:

Գեռ չըմարած լոյսն յետին, լոյսը նըւա՛ղ կանթեղիս,
Կ'ուզեմ վախճա՛նը գըտնել, վախճանն անվերջ այս օմբոն:
Բայց անծանօթ ո՞ր ձայնը պիտ' հեռուէն կանչէ զիս,
Կամ փարօսը պիտ' ըլլայ մոլար նաւուն այս ծրփուն:

Այդ վախճանին ի խընդիւր, կը խոստանամ քեզի, Տէ՛ր,
Իմ ուժերուս հաւաքել մընացորդները յետին,
Մոռնալ անցեալն ու ներկաս, մոռնալ վէ՛րքեր ու վիշտեր,
Մոռնալ նոյն իսկ Թէ ինձմէ մասեր հոս հոն կը փտտին:

Յո՛յց տուր, հոգ չէ՛ հեռաւոր, լոյս մը ինձի ապաւէն.
Համբան ըլլայ քարքարուտ, ու փուշեր Թող զայն պատեն...
Արիւնելով քալեմ ես, անիծելէն ու լալէն.
Բայց երբ հասնիմ ես անոր, շրթներըս քեզ Թող օրհնեն...: